

УДК 373.5:821

ЯНА РУЖЕВИЧ

м. Миколаїв

rutschkaand@mail.ru

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті подано характеристику понять цінності та ціннісні орієнтації, що створює теоретичне підґрунтя для проектування ефективної моделі формування в старшокласників ціннісних орієнтацій засобами творів зарубіжної літератури. Визначено сутність цього формування, що полягає в осмисленні морально-естетичних позицій літературних героїв, усвідомленні авторської позиції, засвоєнні учнями ціннісного потенціалу твору.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, експериментальне навчання, виховання, зарубіжна література.

У соціокультурній життєдіяльності є область, де відбувається становлення духовної, моральної особистості, яка здатна захищати і відстояти загальнолюдські цінності, – це освіта. Тому зростає роль шкільної гуманітарної освіти, зокрема, вивчення літератури.

Виконання ключових завдань літературної освіти передбачає виховання у молоді соціально значущих ціннісних орієнтацій. Важливішим показником якості освіти є духовний світ розвинутої особистості, який значною мірою формується у шкільному курсі зарубіжної літератури. Вона дає можливість пізнати культурні цінності різних народів, забезпечує розвиток естетичних смаків і впадобань читачів, сприяє вихованню милосердя, шляхетності, людяності, толерантності, що складають основні неперехідні цінності як для окремої людини, так і всіх народів.

Терміни *цінності* та *ціннісні орієнтації* введено до філософського обігу німецькими вченими В. Віндельбандом та Г. Ріккертом ще у XIX ст. Так, ціннісні орієнтації (фр. *orientation* – установка) пояснюються як відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях, спосіб розрізнення особистісних явищ за рівнем їхньої значущості для людини [1, 991].

Ціннісні орієнтації як форма відображення особистісних цінностей є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, її духовного світу. Значних резуль-

татів у дослідженні цієї проблеми досягли філософи (М. Акіпова, Н. Андрюшина, С. Бабосова, Ю. Осичнюк, Т. Старченко), які займалися вивченням законів функціонування духовного світу; соціологи (Л. Дорогова, В. Немировський, Г. Райляну, В. Рябов, Б. Сафонов, Л. Смирнов, Л. Шкляр), предметом уваги яких стали проблеми будови духовного світу та особливості його формування в процесі соціалізації особистості.

Проблема формування ціннісних орієнтацій постійно перебуває в полі фахових інтересів науковців і досліджується ними з різних позицій. Зокрема в ході вивчення цього питання обґрунтовано поняття цінностей (Л. Божович, О. Леонтьєв, В. Мясищев); визначено соціально-психологічні умови їхнього формування (А. Здравомислов, В. Ядов); пояснюється значущість емоцій для визначення ціннісних орієнтацій (Н. Асташова, М. Казакіна); обґрунтовано системний підхід до вивчення ціннісних позицій (В. Алексеева, Б. Додонов, О. Дробницький), які розглядаються у зв'язку із суспільною значущістю освіти, дослідженнями проблематики духовної культури, особистісних потреб, інтересів, оцінок учнів та педагогів (В. Бутенко, Л. Коваль, В. Огнев'юк, О. Рудницька).

Висвітлено теоретичне підґрунтя формування моральних цінностей та орієнтацій засобами творів світової культури та літератури, у сучасній науковій парадигмі обґрунтовано концепції активного існування людини в культурному просторі (М. Бахтін, В. Біблер,

Л. Виготський); акцентовано на сутності художньої культури та літератури як специфічної форми репрезентації морально-ціннісного досвіду людства в його суспільній свідомості (Д. Лихачов, Л. Столович, В. Сухомлинський).

У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального та духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значущість і здатні задовольняти певні потреби людей. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цих цінностей, які виступають зв'язною ланкою індивідуального та суспільного життя. Особистісні цінності відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій – найважливіших елементів внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують вагомими, істотними для конкретної людини від неістотних, не вагомими [6, 23].

Ціннісні орієнтації, як і цінності, відіграють вагомий роль у мотивації моральної діяльності особистості. Основними детермінантами ціннісних орієнтацій виступають «матеріальні умови життєдіяльності, рівень загальної культури, переконання, нахили, здатності, здібності людини, особистісні смисли, моральні принципи, система цінностей особистості, суспільства» [1, 991].

Специфіку феноменальної генези ціннісної орієнтації визначено А. Здравомисловим і В. Ядовим [3], які вказують на спрямованість особистості на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства. Вивчаючи значення ціннісних орієнтацій, учені встановили роль соціальної настанови, тобто мету та засоби діяльності в соціальній системі. На цій підставі вони визначили ціннісні орієнтації як спосіб регулювання поведінки за певних соціальних умов. Розглядаючи сутність категорії «ціннісні орієнтації» через призму ролі цінностей у соціальній сфері, А. Здравомислов [2; 3] і В. Ядов [5; 7] наголошують на ролі цінностей як визначника цілей і норм поведінки людей. На думку соціологів, ціннісні орієнтації формуються у певних соціально-психологічних умовах, конкретних ситуаціях, що детермінують поведінку людини.

В. Ядов визначив два рівні ціннісних орієнтацій: цінність-мета та цінність-засіб. На думку вченого, кожна людина обирає для себе те головне, до чого хотіла би прагнути. Це і визначення завдань, яких необхідно домогтися (цінність-мета), і цілком конкретні якості особистості, які треба мобілізувати для їхнього досягнення (цінності-засоби). Саме неповторні й унікальні, але властиві кожній людині системи термінальних (цінність-мета) та інструментальних (цінності-засоби) цінностей формують ціннісні орієнтації особистості [7, 416–433]. У цьому контексті важливими виявляються термінальні цінності, які відбивають життєву перспективу, тобто те, що людина цінує зараз і до чого прагне в майбутньому. Термінальні цінності ніби визначають сенс життя людини, вказують, що для неї особливо важливе, цінне. Вміння визначити свою мету, знайти своє місце у житті – важливий показник зрілості в юнацькому віці, коли людину треба оточити світом духовних цінностей, переживання і розуміння яких сприятиме її культурному становленню, формуватиме власний погляд на зміст і якість культури. Саме таку ситуацію і створює мистецтво слова.

Зарубіжна література як навчальний предмет має в цьому сенсі важливу перевагу, оскільки пов'язана з різноманітними текстами, які належать до різних типів культури. На думку Ж. Клименко, «Сприймаючи інокультурний текст, реципієнт інтерпретує його через призму своєї культури...» [4, 74], але перекладний твір мистецтва не втрачає своїх естетичних якостей і виконує специфічну пізнавальну функцію, пов'язану з інокультурною природою тексту. Спілкування з шедеврами світової літератури сприяє розвитку в учнів нових естетичних переживань, спонукає до осмислення унікальності іншої культури, привчає помічати в ній риси, властиві й українській ментальності, переконує у високій собівартості культурних надбань.

Метою статті є висвітлення особливостей формування ціннісних орієнтацій старшокласників засобами літератури.

Становлення ціннісних орієнтацій особистості є невід'ємним елементом її культурного розвитку та природно поєднується з розвивальним навчанням, передусім зі

здобуттям знань і виробленням умінь їх застосувати, реалізуючи власні прагнення на засадах соціальної відповідальності. Художня література як унікальна форма збереження духовного досвіду людства займає особливе місце в культурній картині світу. Літературний твір одним лише фактом свого існування є помітним історико-культурним явищем, що розглядається як структурна одиниця духовної та художньої культури – специфічної людської діяльності з відтворення дійсності, унаслідок чого відбувається збереження й передача морально-естетичного досвіду людства.

Рівень сприймання літературного твору значною мірою зумовлений загальною культурою читача, його знаннями в галузі культури й літератури, рівнем розвитку почуттів, культурою естетичних переживань. Зіставляючи твори різних авторів і епох, учні мають можливість розмірковувати над тим, як вирішувалися героями творів проблеми філософські, моральні та соціальні – про обов'язок і щастя, про особисте та громадське, про сенс і мету життя, тобто, здобувати моральні знання у процесі аналізу художніх творів, що є основою формування ціннісних орієнтацій в учнів старшої школи.

З метою з'ясування досліджуваної проблеми проведено анкетування учнів старших класів, яке мало виявити мету читання, рівень сформованості читацьких інтересів учнів розуміння старшокласниками авторського задуму художнього твору, рівень сформованості ціннісних орієнтацій учнів.

Аналіз відповідей свідчить, що учням (18%) цікаво читати художню літературу. Більша частина з них (45%) намагається читати, щоб стати розвиненою, досвідченою особистістю. Не люблять читати і навіть не читають програмові твори 12% учнів. Заради оцінок і під натиском батьків читають приблизно 15% старшокласників. І лише 6% школярів визнали, що отримують задоволення від читання художньої літератури.

Загальнолюдські цінності, мета й сенс життя, на думку респондентів, найбільше хвилюють героїв В. Шекспіра, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, М. Булгакова.

Встановлено, що сутність духовних пошуків людини юнаки й дівчата вбачають у тому,

щоб «знайти себе» (24%), а також у вдосконаленні самого себе (6%); виборі свого шляху, призначення, місця в житті (14%).

У людських стосунках старшокласникам близькі довіра, повага, взаєморозуміння.

32% інформантів визнають, що їм ближче довіра, 9% – вказують на довіру й повагу. Чесність називають 15% респондентів, щирість і доброту – 13%, лише доброту виокремлюють 9%, а дружбу та любов – усього 5%. В анкетах практично не названо допомогу, взаємоповагу. Обробка результатів анкет переконує, що в учнів не виникає бажання допомагати одне одному, дружити. Це спрямовує вчителя на вибір таких форм (рольові ігри, робота в малих групах) і методів навчання (бесіда, мозковий штурм), які б сприяли створенню на уроках виховних ситуацій – заохочення учнів до спільного вирішення проблеми на основі аналізу обставин і відповідної ситуації.

Відповідаючи на запитання «Чому люди, проповідуючи добро та гуманізм, здатні на погані вчинки?», учні пояснюють це кількома причинами.

По-перше, ними помічено, що висловлювання людей ще не є показником їхніх переконань: «Мабуть, те, що люди говорять про добро й гуманізм, для них – порожні слова, це тільки можливість повернути до себе увагу»; «Тому що насправді вони ховаються під маскою лицемірства»; «А, може, це просто маска, яка закриває підлу душу»; «Люди не розуміють душею, що таке добро й гуманізм... ідуть до щастя, влади лише для себе». Відповіді свідчать про низький рівень усвідомлення учнями загальнолюдських цінностей.

По-друге, поведінку людей учні пояснюють і їхніми особистими негативними якостями: «Це відбувається з тієї причини, що люди нещирі у своїх думках і почуттях»; «Існує багато спокус вчинити щось погане»; «Люди безсердечні, лицеміри»; «Люди проповідують добро й гуманізм, а самі забувають, що ці моральні цінності повинні бути й у них»; «Навіть, коли людина робить добро іншому, то робить це так, щоб їй була якась користь із того»; «У наш час зло значно переважає (агресія, злочинність), і слабкі люди не можуть протистояти такій силі, як зло»; «Через

заздрість люди нездатні відчувати повагу до інших, хоча й проповідують добро»; «В людини закладені добро та зло, і залежно від оточуючого середовища, вона може творити добро чи зло»; «У кожної людини є дві сторони особистості: добро і зло. Саме тому в різні часи, у різних випадках людина показує свою білу та чорну сторони». На уроці посилюємо орієнтацію на добро як прекрасне, на внутрішню красу людини, що є синонімом доброти й виявляється, як правило, в учинках.

Отже, анкетування старшокласників показало, що вони мають розрізнені уявлення про морально-естетичні цінності, які ще недостатньою мірою сформувалися в їхній свідомості як цілісна система людських вартостей. Тільки незначна частина учнів старшої школи доволі глибоко осмислює зв'язок літератури із суспільним життям, пояснює його вплив на розвиток особистості.

Художній твір розглядаємо на уроці як явище культури певного народу конкретної історичної доби. Художній текст сприймаємо в аспекті знайомства з особистістю (автора, героїв його твору, іншою точкою зору, властивою читачеві), історією доби, особливостями етнокультури, традиціями.

Спираючись на довід вітчизняних і зарубіжних учених, на нові підходи до рішення проблем літературної освіти, досліджуючи художній твір, йдемо від аналізу тексту до інтерпретації його змісту, далі – до осягнення та засвоєння духовно-образного світу автора. Інтерпретація твору будується на основі розуміння культурно-історичної зумовленості авторського задуму й закономірності неоднакового сприйняття його читачами різних епох з іншою системою цінностей і менталітетом.

Шляхи реалізації цього процесу вбачаємо у цілеспрямованому відборі навчального матеріалу, зміст якого стверджує духовні й моральні цінності, пробуджує інтерес до морально-етичних проблем. Насамперед це такі твори, як «Гобсек» О. де Бальзака, «Анна Кареніна» Л. Толстого, «Портрет Доріана Грея» О. Уайльда, «Перевтілення» Ф. Кафки, «Чума» А. Камю, «Запах» П. Зюскінда.

При вивченні повісті О. де Бальзака «Гобсек» (10 клас) акцентуємо увагу учнів на образі Гобсека; лихварстві, в якому персонаж

бачить реалізацію своєї особистості, дотримуючись відповідної системи цінностей; уявних цінностях. Орієнтація спрямована на морально-етичні цінності (стосунки на основі довіри, чесності, взаємодопомоги), а також працелюбність, людську гідність (образи Дервіля, Фанні).

У процесі вивчення роману А. Камю «Чума» (11 клас) увагу учнів акцентуємо на: екстремальних обставинах, під впливом яких люди почали об'єднуватися; на змісті людського життя, що полягає в спілкуванні, єднанні людей; проблемі морального вибору героїв. Орієнтація спрямовується на відповідальність людини за власну долю та долю людства, за свої вчинки, розуміння іншої людини, толерантне ставлення до неї, на віру в можливість єднання людей у боротьбі проти зла.

Однією з найголовніших передумов формування ціннісних орієнтацій учнів є процес оволодіння текстом. Тому дуже важливо зацікавити ним старшокласників. Наприклад, під час експериментального навчання на першому уроці в 10 класі пропонувалася презентація творів, що будуть вивчатися, їхніми героями: Гобсеком з однойменної повісті О. де Бальзака, для якого головне в житті – золото; Анною Кареніною з однойменного роману Л. Толстого, для якої на найвищому щаблі цінностей виявилось кохання; Доріаном Греєм із роману О. Уайльда «Портрет Доріана Грея», який використовує красу для отримання життєвих задоволень. Вони представляються, обмінюються своїми думками, ідеями, сперечаються.

Після ознайомлення з героями відбулася бесіда, яка спонукала учнів замислитися над справжніми вартостями людського буття, шукати гідний орієнтир. У ході цієї роботи старшокласникам пропонувалося дати відповідь на такі запитання:

- Визначте, що головне в житті людини: гроші, кохання, краса?
- Порадьте, де шукати красу: в насолоді, мистецтві, почуттях?
- Поясніть, яка роль сім'ї у житті людини?
- Скажіть, чи мають дружина або чоловік право на життя за покликом власної душі?

Обробка відповідей учнів на вищесказані питання уможливила зробити такі висновки.

Погляди учнів на головну цінність життя виявилися не одноставними. Деякі учні вважають, що виокремити щось одне, що буде домінантою в ціннісному просторі, виявляється неможливим, бо красу знаходимо у мистецтві, природі та людині. Кохання робить життя кращим, а щастя в сучасному світі значною мірою залежить від грошей. Більшість старшокласників усе ж таки головним у житті вважає кохання та гроші. Це вони пояснюють тим, що людина, яка кохає, – щаслива. Однак, маючи стабільний достаток, людина може дозволити собі всі матеріальні блага. Вміння заробляти гроші стає сходиною до успіху в усіх сферах людського життя. Тому і кохання, і краса відходять на другий план.

Відповіді на друге питання характеризуються доволі однотипними життєвими орієнтирами. Зрозуміло, що краса також має неоднозначну природу, тому, на думку учнів старшої школи, її можна шукати й у насолоді, і в мистецтві, а найбільше – у почуттях, які підіймають настрій, дають стимул, бажання дарувати щастя іншим.

Третє питання, що мало на меті визначити роль родини в соціумі, дозволило стверджувати, що з погляду юнаків і дівчат, сім'я – це опора, надійний тил, гавань, фортеця. Вона дає головне у житті – підтримку, піклування, допомогу, розуміння. Саме тут повинен формуватися характер особистості.

Цікавими виявилися думки й роздуми учнів щодо права обох статей на життя за покликом душі та серця. Більшість учнів вважає, що кожна людина має право на життя за покликом власної душі, але дружина та чоловік не завжди можуть собі це дозволити, тому що шлюб як соціальний інститут базується ще й на виконанні певних обов'язків.

Під час ознайомлення з текстом у кожного учня виникають свої запитання до нього. Цей факт появи запитань до прочитаного тексту є важливим мотиваційним чинником, оскільки означає початок діалогу, у процесі якого реалізується ціннісна орієнтація. Тому перед читанням тексту пропонуємо старшокласникам випереджальні завдання: сформулювати свої запитання до тексту, на які б хотілося отримати відповіді на уроці. Наприклад, з-поміж запитань, що виникли в учнів

до роману Л. Толстого «Анна Кареніна», найбільшу увагу привертають такі:

– Чи мають право засуджувати Анну люди, які зраджують своїх чоловіків, жінок? Чому Анна їх так дратує?

– Як сьогодні люди сприймають такі явища, як адюльтер, розлучення?

– Якщо Вронський кохає Анну, навіщо тоді завдає їй болю?

З цих питань і розпочинаємо роботу над романом, зокрема, з обговорення морально-етичних норм світського життя, головних причин засудження Анни цим світом, нехтуванні Анною законів вищого світу.

Серед найбільш ефективних методів формування високого рівня сформованості ціннісних орієнтацій виявився дослідницький. Теоретичні й практичні дослідницько-пошукові завдання, що ставилися перед учнями, мали високий рівень проблемності й передбачали такі самостійні дії учнів, як відбір художньої інформації, її аналіз, постановку проблеми, формування свого варіанту. Наприклад:

– Обґрунтуйте авторську позицію та способи її вираження у творі «Перевтілення» Ф. Кафки.

– Прослідіть, як постає проблема вибору в романі «Чума» А. Камю.

– Виявіть спорідненість теми людського буття в романі «Чума» А. Камю та картині «Герніка» П. Пікассо.

Отже, основними детермінантами ціннісних орієнтацій виступають моральні умови життєдіяльності, рівень загальної культури, здібності людини, переконання, моральні принципи, система цінностей особистості. Зміст ціннісної орієнтації особистості визначається направленістю особистості на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства.

Сутність формування ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення художніх творів зарубіжної літератури полягає в осмисленні морально-естетичних позицій літературних героїв, усвідомленні авторської позиції, засвоєнні учнями ціннісного потенціалу твору у зв'язку з авторським естетичним ідеалом та власною системою цінностей.

Художній текст трактується як культурний універсум, що є цілим комплексом світо-

сприйняття письменника, його філософських, естетичних, релігійних і моральних поглядів та їхнього вираження за допомогою системи символів, кодів. Літературні твори як культурно-історичні моделі різних епох зберігають свою цілісність і водночас – унікальність та неповторність. Тому читання творів зарубіжної літератури й спонукає до осмислення унікальності іншої культури, сприяє розвитку в старшокласників нових естетичних переживань.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
2. Здравомыслов А. Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / А. Г. Здравомы-

слов // Социология в СССР. — Т. 2. — М. : Политиздат, 1966. — 300 с.

3. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомыслов. — М. : Политиздат, 1986. — 223 с.
4. Клименко Ж. В. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи : монографія / Ж. В. Клименко. — К. : НПУ імені М. Драгоманова, 2006. — 340 с.
5. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / под ред. В. А. Ядова. — Л. : Наука, 1979. — 264 с.
6. Чупрій Л. Моральні цінності як основа відродження української нації / Л. Чупрій // Рідна школа. — 2003. — № 10. — С. 23—26.
7. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Социальная психология: Хрестоматия : учебное пособие для студентов вузов / Сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. — М. : Аспект Пресс, 2003. — С. 416—433.

YANA RUZHEVYCH

Mykolaiv

VALUE ORIENTATIONS AS AN IMPORTANT ELEMENT OF PERSONALITY'S STRUCTURE

The article describes the concept of values and value orientations which creates a theoretical basis for the design of an effective model of valuable orientations of senior pupils by means of works of foreign literature. The article reveals the essence of this formation, which is the understanding of moral and aesthetic positions of literary heroes awareness the author's position the assimilation of the students the value potential of the product.

Key words: values, value, orientations, experimental teaching, upbringing, foreign literature.

ЯНА РУЖЕВИЧ

г. Николаев

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ КАК ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ СТРУКТУРЫ ЛИЧНОСТИ

В статье дается характеристика понятий ценностей и ценностных ориентаций, что создает теоретическое основание для проектирования эффективной модели формирования у старшеклассников ценностных ориентаций средствами произведений зарубежной литературы. Выявлена сущность этого формирования, которая состоит в осмыслении морально-эстетических позиций литературных героев, осознании авторской позиции, усвоении учащимися ценностного потенциала произведения.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, экспериментальное обучение, воспитание, зарубежная литература.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2016